

Ewa Białek
UMCS Lublin

NOWE KOLOKACJE JAKO NOŚNIKI OBCOŚCI
— UWARUNKOWANIA STRATEGII TRANSLATORSKICH

W ostatnich latach wiele mówi się i pisze o różnorodnych aspektach przemian zachodzących we współczesnej ruszczyźnie — o nowej frazeologii, inwazji leksyki obcej, o rozkwicie nowej stylistyki i procesach neosemantyzacji. Obiektem niniejszych rozważań są kolokacje-neologizmy i kolokacje-neosemantyzmy¹, które pojawiły się w przełomowym dla języka rosyjskiego okresie, a także strategie ich przekładu na język polski. W kręgu moich zainteresowań leży zbadanie potencjalnych uwarunkowań strategii translatorskich ze szczególnym uwzględnieniem osoby odbiorcy przekładu oraz wpływu normy języka przekładu na wybór ekwiwalentu przekładowego.

Niewątpliwie kombinacje wyrazowe tego rodzaju to jednostki szczególne: po pierwsze ze względu na swą nowość w systemie języka oryginału, po drugie zaś ze względu na podstawowy mechanizm ich przekładu na inny język². Biorąc pod uwagę duże prawdopodobieństwo niepokrywania się realiów, w których powstał oryginał i w których powstaje przekład oraz indywidualne właściwości każdego języka, w badaniach nad przekładem należy uwzględnić brak stałego i w pełni ustabilizowanego w systemie JP translatu. W tej sytuacji nie da się wykluczyć konieczności samodzielnego utworzenia odpowiednika przez tłumacza lub bardzo dużej wariantowości i różnorodności rozwiązań

¹ *Kolokacje* definiuję jako jednostki języka cechujące się integracją znaczeniową komponentów, względną stałością składu oraz odtwarzalnością w języku i mowie na mocy uzusu i wyspecjalizowanej łączliwości wyrazowej. W procesie przekładu kolokacje są nierozzerwalnymi ponadleksykalnymi nośnikami sensu.

² Kolokacja jako ponadleksykalna jednostka przekładu nie może być tłumaczona na poziomie leksykalnym (tj. na poziomie oddzielnych wyrazów, bez uwzględnienia powiązań semantycznych i gramatycznych pomiędzy komponentami), choć jej odpowiednik może zostać ustalony na tym niższym poziomie (w przekładzie możliwe jest np. zastąpienie kolokacji jej synonimem syntetycznym bądź innym jednowyrazowym odpowiednikiem okazjonalnym). W dalszej części badań będą używane następujące skróty: JO — dla oznaczenia języka oryginału (tu: języka rosyjskiego) oraz JP — dla oznaczenia języka przekładu (tu: języka polskiego).

językowych, stosowanych w przekładzie tej samej jednostki w różnych tekstach (a więc w przekładzie dokonanym przez różnych tłumaczy). Powyższy stan rzeczy może oznaczać także potrzebę semantyzacji takiej nominacji w przekładzie, różne sposoby adaptacji neologizmu lub sztuczne rozszerzanie systemu JP dla potrzeb konkretnego tekstu. Należy jednocześnie podkreślić, że kolokacja funkcjonująca w JO może być już w tym systemie szeroko rozpowszechniona i z łatwością identyfikowana przez jego użytkowników. Pomiedzy stopniem utrwalenia kolokacji JO i jej polskiego ekwiwalentu przekładowego w każdym z systemów zaistnieje znaczna różnica, odmienna będzie sfera ich znaczeń pragmatycznych. Jeśli analogiczna konstrukcja w JP nie występuje, a tłumacz odwzoruje jedynie jej strukturę — spodziewać się można zróżnicowanych reakcji odbiorcy przekładu bądź nawet zakłócenia normy JP. W każdym z powyższych przypadków wprowadzenie do przekładu neologizmu lub konstrukcji hybrydalnej może wiązać się z aktywizacją kategorii obcości na poziomie języka lub aktualizacją tej kategorii w sferze kulturowej poprzez prezentację nieznanymi realiami, z którymi odbiorca przekładu styka się w tekście³.

Materiał badawczy wyekscerpowano z rosyjskich tekstów publicystycznych oraz ich przekładów, prezentowanych na łamach tygodnika „FORUM”. Korpus tekstów wybrany został nieprzypadkowo. Prasa z wielką dokładnością odzwierciedla wszelkie językowe nowinki i zmiany w systemie — te przejściowe i te długotrwałe. Co istotne, teksty prasowe są szczególnie bogate w różnego rodzaju struktury analityczne i struktury odtwarzalne, do których należy również kolokacja. W swych badaniach przyjmuję założenie, że kolokacja jako analityzm jest konstytutywną cechą szeroko rozumianego stylu publicystycznego, w dużej mierze uczestniczy zatem w kształtowaniu warstwy informacyjnej⁴. Nie jest to jednak jedyna funkcja kolokacji w tekście. Jako struktura odtwarzalna, kolokacja wraz z innymi powielanymi środkami językowymi współtworzy nowe oblicze dyskursu prasowego.

Słowo- i normotwórcza rola środków masowego przekazu polega na powoływaniu do życia i konwencjonalizacji nowych związków wyrazowych pochodzenia rodzimego, które stopniowo przechodzą od połączeń-neologizmów do połączeń utartych i w pełni akceptowalnych w języku. Styl publicystyczny to styl przepelniony oryginalnymi i przenośnymi sformułowaniami, co wynika z dążenia do wprowa-

³ Termin *kategoria obcości* zaczerpnięty jest z badań nad konotacją obcości w przekładzie: R. Lewicki: *Obcość w odbiorze przekładu*. Lublin: Wydawnictwo UMCS 2000, s. 19–23. Zdaniem Romana Lewickiego obcość jest istotna dla odbioru przekładów, „[...] ponieważ wynika z samej ich natury jako tekstów wtórnych w aspekcie językowo-kulturowym” — Tamże, s. 20. Wśród potencjalnych nośników obcości, jakimi są m.in. nazwy realiiów, frazemy, nazwy własne, adresatywy, umieszczane są również formy hybrydalne i formy nieuzualne.

⁴ O analitycznych środkach wyrazu na łamach prasy zob.: M. Kniaginina: *Struktury opisowe — znamienne cechy stylu dziennikarskiego*. „Język Polski” 1963, nr 3. T. XLIII, s. 148–157; J. Anusiewicz: *Konstrukcje analityczne we współczesnym języku polskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1978, s. 177.

dzania ekspresji lub wywołania efektu językowej prowokacji. Trafne przenośnie i utarte sformułowania (rodzime i zapożyczone) dzięki tekstom prasowym mają szansę zaistnieć na szerszą skalę i funkcjonować jako szeroko pojęte frazemy⁵, również jako frazemy charakterystyczne dla politycznego dyskursu. Każda taka nowa jednostka może okazać się nie lada wyzwaniem dla tłumacza podczas próby jej przekładania. Z kolei dla badaczy przekładu zmierzanie się z translatoreską z neologizmem JO to doskonała okazja do konfrontacji tendencji rozwojowych dwóch języków, a zarazem możliwość analizy sposobów przybliżania obcych faktów języka i kultury odbiorcom z innego językowo-kulturowego kręgu.

Jednym ze sposobów wzbogacenia zasobów językowych (bez wpływu języka obcego) są eufemizmy, które niewątpliwie ubarwiają leksykon każdego języka oraz w łagodniejszej, zakamuflowanej formie przekazują określone treści. Skłonność do tworzenia i korzystania z nowych struktur ponadleksykalnych w postaci eufemizmów zauważalna jest zarówno na łamach współczesnej prasy rosyjskiej, jak i polskiej⁶. Jako przykład opisowego eufemizmu może posłużyć rozbudowana kolokacja atrybutywna *лицо без определённого места жительства*, często zastępująca rzeczownik *бомж* (*бродяга*) w tekstach urzędowych, publikacjach organizacji społecznych, aktach prawnych i prasie (skrótowiec *бомж* utworzony jest od pierwszych liter komponentów konstrukcji opisowej).

(1) Что касается лиц без определённого места жительства и занятий (бомжей), то их скорее всего отправят за „101-й километр” (NzG).

Osoby bez określonego stałego miejsca pobytu i zatrudnienia (czytaj: bezdomni) wydalone będą za przysłowiowy „101 kilometr”.

W przekładzie pojawia się niemalże lustrzane odbicie eufemizmu. Zachowany zostaje zarówno dodatkowy komponent kolokacji [...] *и занятий* — [...] *и zatrudnienia* (wyrażenie przyimkowe *без занятий* nie wchodzi w skład omawianej całości jako jej człon obligatoryjny), jak i wtrącenie nawiasowe konkretyzujące referencjalne znaczenie eufemizmu. Takie rozwiązanie należy uznać za właściwe, zwłaszcza wobec polskiego odbiorcy, dla którego tylko i wyłącznie odwzorowanie połączenia JO na JP byłoby zapewne niewystarczające, nieczytelne bądź nawet zakłócające odbiór tego fragmentu tekstu. Nie ulega wątpliwości, że wartość pragmatyczna kalki dla odbiorcy przekładu jest odmienna niż wartość jednostki oryginalnej dla odbiorcy rosyjskiego, w związku z czym warto

⁵ Termin *frazem* stosuję za Wojciechem Chlebą: W. Chlebda: *Elementy frazematyki, wprowadzenie do frazeologii nadawcy*. Łask: Oficyna Wydawnicza „Leksem” 2003, s. 49. Kolokację, ze względu na jej odtwarzalność, można umieścić wśród jednostek badanych na płaszczyźnie frazematyki.

⁶ O eufemizmach politycznego dyskursu zob.: H. С. Валгина: *Активные процессы в современном русском языке*. Москва: „Логос” 2001, s. 94–95; por. także: A. Dąbrowska: *Kilka słów o eufemizmach*. W: *Aspekty współczesnych dyskursów. Język i komunikacja 5*. T. 1. Red. P. P. Chruszczewski. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej Tertium 2004, s. 82–83.

zwrócić uwagę na rozszerzenie przez tłumacza wtrącenia nawiasowego (dopisek o funkcji uściślającej: *czytaj*). Wydaje się zatem, że mamy do czynienia z pewną próbą ocalenia potencjału eufemizmu oryginału i sygnalizacji jego wartości pragmatycznej w polskim tekście.

(2) — Простите, а вам, „грузину уланского разлива”, не приходилось в последние годы себя ощущать „лицом кавказской национальности”? (NI)

— A pan jako Gruzin nie spotykał się w ostatnich czasach z szykanami?

(3) Самое смешное, что мои собеседники были сплошь русскими, а „лицом кавказской национальности” — я один... (NI)

Najśmieszniejsze było to, że moi rozmówcy byli Rosjanami, a jedyną „osobą narodowości kaukaskiej” w naszym gronie byłem ja.

(4) И многие названия улиц и переулков столицы напоминают нам о том, что в ней существовали „районы компактного проживания” (NI).

Nazwy stołecznych ulic przypominają nam o tym, że była to dzielnica gruzińska, ormiańska i inne.

Kolejne szablony wyrazowe, które jako jednostki tłumaczenia wydają się nader interesujące, to kolokacje atrybutywne „*лицо кавказской национальности*” oraz „*район компактного проживания*”⁷. Ich graficzne wyróżnianie w oryginale świadczy o pozycji tych kombinacji wyrazowych w systemie języka rosyjskiego, a także ich pragmatycznej funkcji w tekście. Potwierdza to zarazem słuszność przyznawania elementom graficznym miejsca wśród nośników kategorii obcości⁸. W ilustracji (2) tłumacz dokonuje przekładu na poziomie szerszej grupy wyrazowej. Na ponadleksykalną jednostkę sensu składa się zatem nie tylko kolokacja, ale także dwa czasowniki z jej najbliższego kontekstu leksykalnego. Tłumacz precyzuje intencję pytania dziennikarza rosyjskiego kierowanego do swego rozmówcy — określona narodowość (tu: kaukaska) może być równoznaczna z szykanami. Jednocześnie obserwujemy udział implikatur w kształtowaniu się sensu jednostki tłumaczenia w tekście.

W przekładzie kolokacji „*лицо кавказской национальности*” przy jej powtórnym wystąpieniu w tym samym artykule (3) pojawia się dość charakterystyczne dla tego typu osobliwości językowych rozwiązanie, tj. kalka językowa. Wysoce prawdopodobne jest, że zachowany cudzysłów zwróci uwagę odbiorcy przekładu na tę jednostkę. Aktywizacja kategorii obcości byłaby z pewnością silniejsza w przypadku zachowania oryginalnej struktury również i w pierwszym wystąpieniu kolokacji (2). Można rozważyć możliwe konotacje, jakie jednostka ta wywoła

⁷ W języku rosyjskim często używany jest także sam rzeczownik *кавказец* jako dość generalizujące określenie osób pochodzących z Kaukazu. Zob.: О. И. Северская: *Говорим по-русски с Ольгой Северской*. Москва: „Слово” 2004, s. 159–160. Obie jednostki (leksykalna i ponadleksykalna) należą do językowych wyznaczników tzw. politycznej poprawności, chociaż odbierane mogą być bardzo różnorodnie (jako jednostki neutralne bądź wręcz odwrotnie — jako jednostki o zabarwieniu ironicznym i pejoratywnej konotacji).

⁸ O funkcji elementów graficznych w przekładzie zob.: R. Lewicki: *Obcość w odbiorze...*, s. 56.

u polskiego czytelnika. Oprócz odczucia, że sformułowanie „*osoba narodowości kaukaskiej*” nie jest sformułowaniem okazjonalnym bądź przypadkowym, mogą też pojawić się konotacje w kategoriach *pozytywny–negatywny*. Pejoratywność konotacji wobec powyższej jednostki dla odbiorców oryginału (lub przynajmniej ich części) nie ulega wątpliwości (specyficzną pragmatykę tej jednostki w oryginale wyznaczał także cudzość, nie bez znaczenia dla jej wydźwięku był również całościowy kontekst tworzony przez dany tekst). Zachowanie cech graficznych w przekładzie może sygnalizować pierwotną asocjatywność kolokacji, a więc konotacje pojawiające się u odbiorców oryginału.

Opisowy ekwiwalent zostaje użyty w przekładzie kolejnego neologizmu — „*районы компактного проживания*” (4). W przypadku luk istniejących pomiędzy systemem JO i JP tłumacze dość często sięgają po tę strategię⁹. W danej sytuacji źródłem luki nominacyjnej są pewne różnice w realiach — w strukturze rosyjskiej stolicy mniejszościowe enklawy istnieją już od dziesiątków lat. Jak wydaje się, system JP nie wytworzył jakiegoś charakterystycznego analityzmu oddającego znaczenie kolokacji „*район компактного проживания*” — sposobów przekładu może zatem być wiele. Tłumacz wyjaśnia sens kolokacji poprzez wymienienie kilku dzielnic zamieszkiwanych przez dawnych imigrantów. Podobnie jak w poprzednim przykładzie, odpowiedniości „*районы компактного проживания*” — *dzielnica gruzińska, ormiańska i inne* wywoływać będą u czytelnika polskiego zupełnie odmienne konotacje — w przekładzie bowiem pojawia się opis dotyczący obcych realiów, a nie utrwalona pod względem znaczenia i pragmatyki całość JP.

Zainicjowane w JO połączenia dzięki przekładom mogą przechodzić do systemu JP i jest to naturalna kolej rzeczy. Chociaż proces ten wymaga czasu, a wiele hybrydalnych kombinacji wyrazów nawet przez lata pozostaje poza systemem języka przekładu (lub nigdy do niego nie wejdzie), to nie da się zaprzeczyć stwierdzeniu, że przekład jest pośrednikiem pomiędzy językami, kulturami i członkami tych społeczności. Każda społeczność za pomocą języka na swój sposób wyraża własny stosunek do rzeczywistości pozajęzykowej — dzięki międzyjęzykowemu transferowi językowy sposób widzenia świata określonej społeczności może być przemycony do innej.

(5) До сих пор говорят о бандах, о полевых командирах (NW).

Do tej pory mówi się o czeczeńskich bandach, o komendantach polowych.

(6) Собственно говоря, никаких реальных задач, кроме укрепления своей власти, Кадыров не выполнил: полевых командиров не перевербовал, процветания экономики не обеспечил, беженцев не вернул [...] (NW).

Właściwie trudno znaleźć pozytywną odpowiedź na to pytanie — nie zrealizował on przecież żadnych zadań postawionych przez głowę państwa: nie przewerbował na swoją stronę czeczeńskich dowódców partyzanckich, nie podniósł zrujnowanej gospodarki republiki, nie stworzył warunków do powrotu uchodźców.

⁹ Na takie rozwiązanie jako jedno z możliwych do zastosowania w przekładzie nowych kolokacji wskazuje m.in.: P. P. Newmark: *A Textbook of Translation*. London 1988, s. 145.

Połączenie *полевой командир* bez wątpienia zalicza się do leksyki ostatniego dziesięciolecia. Sytuję: „Словосочетание «полевые командиры» стало активно использоваться с начала войны в Чечне для обозначения главарей бандформирований”¹⁰. Jak wskazują wyniki przeprowadzonych przeze mnie badań, w jego przekładzie najczęściej wybierano odpowiednik *komendant polowy*, co może świadczyć o przyjęciu przez tłumacza (a może wśród tłumaczy „FORUM”, także dziennikarzy i korespondentów radiowych) danego połączenia jako stałego już ekwiwalentu dla kolokacji rosyjskiej)¹¹. Ponieważ kolokacja JO odnosi się do realiów rosyjsko-czeczeńskiego konfliktu, w początkowym okresie systemu JO i JP nie tworzyły wspólnego nadsystemu (tzw. części wspólnej), zaistniała więc konieczność jego rozszerzenia. Polski odpowiednik reprezentowany jest przez kalkę leksykalną, ale chyba niezbyt precyzyjną. Rzeczownik *командир* nie pokrywa się denotatywnie (ani funkcjonalnie) z rzeczownikiem *комедант* (*командир* — *дowódca*). Być może owa niedokładność znaczeniowa to wynik interferencji zewnętrznej (*командир* — *комедант*). Trudno też ostatecznie zawyrokoać o wejściu lub niewejściu połączenia *комедант полowy* do zasobów polszczyzny. Wydaje się, że jest to jednostka wciąż jeszcze bytująca na pograniczu systemu JP (choć być może właśnie w takiej postaci uzus ją jednoznacznie zaakceptuje). W tej sytuacji można spodziewać się niewłaściwego odczytania jej znaczenia (lub zbyt ogólnego) przede wszystkim poza kontekstem i przede wszystkim przez odbiorcę nieposiadającego szerokiej wiedzy na dany temat. Dla odbiorców, dla których powyższa problematyka nie jest obca, identyfikacja połączenia *комедант полowy* będzie zdecydowanie łatwiejsza (również dla stałych czytelników „FORUM”, którzy mogą akceptować taką kombinację wyrazową bez zastrzeżeń). Tłumacz mógł również przyjąć, że termin *комедант полowy* będzie już odbiorcy przekładu znany lub też jego wiedza uprzednia pozwoli na odczytanie właściwego lub bliskiego właściwemu sensu połączenia. Nie podlega kwestii, że sam tekst, w którym pojawia się kolokacja, dokonuje jej częściowej semantyzacji — nawet jeśli odbiorca przekładu styka się z takim połączeniem po raz pierwszy. Mowa w tym momencie o kontekstualnej (łączliwościowej) określoności denotatywnej, a więc sytuacji, kiedy to kontekst dokonuje semantyzacji nowej/niezrozumiałej nazwy¹². W pełni przejrzysty pod względem swego znaczenia jest opisowy ekwiwalent *czeczeński dowódca partyzancki* (6). Peryfrazą w przekładzie dokonuje właściwej semantyzacji

¹⁰ Грамота.ру: *Справочная служба русского языка РАН* — www.gramota.ru.

¹¹ W tygodniku „FORUM” szczegółowe dane o tłumaczu bądź tłumaczach dokonujących przekładów artykułów rosyjskich nie są zamieszczane. Z tego też powodu powyższa uwaga jest jedynie hipotezą.

¹² Szerzej o stopniach denotatywnej określoności potencjalnych nośników obcości w: R. Lewicki: *Obcość w odbiorze...*, s. 99–102.

kolokacji rosyjskiej. Jednak dwie różniące się nominacje na określenie tego samego denotatu przesądają o statusie powyższych połączeń w JP — będą to jednostki jeszcze nieutrwalone.

Do grupy kolokacji należy również połączenie przymiotnika i rzeczownika „*чёрные вдовы*”. Za nowością znaczenia tego analizyzmu w języku rosyjskim przemawia graficzne wyróżnianie całości w tekście oryginalnym. Nie można jednak zakwestionować pewnej jego stabilizacji znaczeniowej i pragmatycznej dla odbiorcy rosyjskiego oraz określonych (być może — pejoratywnych) konotacji¹³.

(7) [...] когда десятиклассница Фатима положила начало войне „*чёрных вдов*” — очень схожие судьбы (NG).

[...] (kiedy to uczennica dziesiątej klasy Fatima dała początek wojnie „*czarnych wdów*”) są podobne.

(8) О *женщинах-смертницах* задумались после «Норд-Оста» (NG).

Kobiety-kamikadze zaistniały w świadomości społecznej po ataku na moskiewski teatr na Dubrowce.

Do przekładu nowa kolokacja przechodzi w postaci pełnej kalki językowej, z reguły także z zachowaniem cudzośłowu przy każdym jej wystąpieniu — „*czarne wdowy*”. Podobnie jak w przypadkach poprzednich, poza kontekstem będzie to jednostka trudna do jednoznacznej interpretacji, być może również wywołująca u odbiorców przekładu inny krąg skojarzeń. Jej właściwa semantyzacja w przekładzie może dokonywać się przede wszystkim w oparciu o kontekst (zarówno pozajęzykowy, jak i językowy). W ruszczyźnie nowe znaczenie kolokacji (tj. ‘kobiety dokonujące ataków samobójczych’) już dość mocno się utrwaliło. Jednakże w JP połączenie „*czarne wdowy*” należy uznać raczej za produkt języka, który z biegiem czasu rzeczywiście może rzeczywiście stać się kolokacją, a zarazem w pełni odtwarzalną i rozpoznawalną jednostką języka. Różnica w stabilizacji i akceptacji tej jednostki przez system JO i JP wypływa z dość oczywistej przyczyny — problematyka „*czarnych wdów*” dotyczy rzeczywistości polskiej jedynie pośrednio. Termin ten pojawia się przede wszystkim w przekładach z języka rosyj-

¹³ Odnotowanie nowej kolokacji w źródłach leksykograficznych byłoby niezbitym argumentem przemawiającym za jej pełną stabilizacją i asymilacją wśród innych odtwarzalnych jednostek języka i tekstu. Z uwagi na długotrwałość procesów leksykograficznych nie wszystkie jednostki odtwarzalne są na bieżąco odnotowywane w słownikach. Wydanie jednoznacznej opinii na temat pełnej stabilizacji nowej ponadleksykalnej jednostki niekiedy nie będzie w pełni możliwe. Jednakże początkowa faza stabilizacji i konwencjonalizacji nie dyskryminuje związku wyrazowego dla moich badań jako nie-kolokację. W fazie przejściowej nowym kolokacjom można umownie przyznać status produktów języka, tj. jednostek bazujących na pewnych wzorcach łączliwościowych, ale jednocześnie dopiero utrwalających się jako pewne gotowe całości. Niewątpliwie trudno wskazać jednoznacznie moment przejścia analitycznego neologizmu z pozycji produktu języka na pozycję jednostki języka.

skiego oraz artykułach, komentarzach poruszających powyższą tematykę. Można jednak założyć, że w taki oto sposób rozpoczyna się funkcjonowanie w systemie polszczyzny neologizmu, mającego swój pierwowzór w innym języku i innej rzeczywistości pozajęzykowej.

Przez ostatnie lata w języku rosyjskim obserwuje się widoczny wzrost liczebności nowych złożeń, także złożeń z udziałem leksyki obcej. Struktury tego typu mieszczą się w grupie kolokacji atrybutywnych. Na łamach prasy rosyjskiej odnajdziemy wiele doraźnie zestawionych kompozycji wyrazowych na określenie zamachowców-samobójców np. *бомбист-самоубийца*, *смертник-самоубийца*, *женщина-взрывчатка*. W chwili obecnej można mówić już o zaawansowanym etapie stabilizacji zestawienia *женщина-смертница* we współczesnej ruszczyźnie. Podobnie jak kolokacja poprzednia, analityzm ten odnosi się do kobiet przeprowadzających ataki samobójcze. Ekwiwalent przekładowy w postaci złożeń *kobiety-kamikadze* nie jest utrwaloną całością w JP, będzie to raczej pewien okazjonalizm. Odmienny status wynikać może również z mniejszej tolerancji polszczyzny wobec złożeń¹⁴. Neosemantyzm wydaje się natomiast sam rzeczownik *kamikadze*, skoro aktualizacji ulega jego pierwotne, historyczne, znaczenie¹⁵.

Jednym z przejawów tzw. językowej pierestrojki są procesy neosemantyzacji istniejących wyrazów. W wyniku tego procesu rozszerzeniu uległo znaczenie rzeczownika *пространство*, co dało jednocześnie początek licznym nowym analityzmom. Należy do nich ustabilizowana już w systemie JO (choć wciąż nowa) kolokacja nawiązująca do wydarzeń historyczno-społecznych — *постсоветское пространство*. Tym mianem w ostatnich latach określa się republiki byłego Związku Radzieckiego¹⁶. Niewątpliwie szeroko rozumiana w tym przypadku

¹⁴ Powyższą uwagę formułuję na podstawie obserwacji adaptacji tych samych anglojęzycznych złożeń w języku rosyjskim i polskim. Zapożyczone złożenia w systemie języka polskiego niejednokrotnie dostosowywały się do jego wymagań poprzez przekształcenie się w procesie asymilacji wśród leksyki rodzimej w połączenie rzeczownika z przydawką dopełniaczową lub przymiotną, podczas gdy język rosyjski akceptował analogiczne złożeń bez zmian. Nie oznacza to jednak, że polszczyzna w pełni odpiera obce kompozycje wyrazowe. Zob.: E. Jędrzejko: *Składnia wobec przemian kulturowych i komunikacyjnych: innowacje i eksperymenty*. W: *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*. Red. S. Dubisz, S. Gajda. Warszawa: Dom Wydawniczy „Elipsa” 2001, s. 119–120; B. Walczak: *Rozwój zasobu leksykalnego polszczyzny w XX wieku*. W: Tamże, s. 149.

¹⁵ Pierwotne znaczenie rzeczownika *kamikadze* to ‘1. histor. a) w czasie II drugiej wojny światowej: japoński samolot bombowy, którego ochotnicza załoga miała za zadanie wykonać samobójczy atak na cel nieprzyjaciela; b) pilot takiego samolotu: *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Red. S. Dubisz. T. II. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2003, s. 26–27. Neosemantyzacja w danym przypadku wyraża się poprzez rozszerzenie znaczenia rzeczownika *kamikadze* także na określenie kobiet tzw. *szahidek* (w prasie polskiej używane jest również złożeń *terrorystki-samobójczyni*).

¹⁶ Zob.: *Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия*. Red. Г. Н. Склярская. Москва: Издательство „Астрель” 2005, s. 597; В. В. Багеркина, Л. Л. Шестакова: *Краткий словарь политического языка*. Москва: Издательство

nowość danej jednostki tłumaczenia decyduje o różnych sposobach jej przekładania: *obszar postradziecki*, *obszar poradziecki*, „*przestrzeń postradziecka*” lub — zależnie od leksykalnego otoczenia — *państwa postradzieckie* (odpowiedniki wydobyte są z tekstów „FORUM”).

Wszystkie wymienione wyżej sposoby przekładu wykazują dużą zgodność co do przymiotnika z prefiksem *post-*, który w JP z mało rozpowszechnionego prefiksu stopniowo staje się przedrostkiem, dość aktywnie wykorzystywanym we współczesnym słowotwórstwie¹⁷. Odmienne są natomiast składniki imienne. Taka chwiejność jednoznacznie wskazuje zatem na nieustabilizowany charakter tej kombinacji wyrazów w systemie JP, co z pewnością wpływa na wariantywność w doborze odpowiedników. Za najwłaściwsze rozwiązanie uznają pierwszą propozycję przekładu, a mianowicie całość — *obszar postradziecki*. Choć trudno jednoznacznie określić stabilizację wskazanej formacji w języku polskim, to jednak ekwiwalent ten nie zdradza strukturalnej obcości, ponieważ utworzony jest zgodnie z normą JP. Jak wydaje się, polskie konwenanse językowe utrwaliły sformułowania *obszar byłego ZSRR* oraz *kraje byłego ZSRR // kraje b. ZSRR*. Przejdę do materiału ilustrującego przekład:

(9) Россия не самодостаточна как суверенная страна без ближайшего зарубежья „постсоветского пространства” (IZ).

Na drugim miejscu — reanimacja interesów Rosji w najbliższym sąsiedztwie, przede wszystkim w „*przestrzeni postradzieckiej*”.

Pewne wątpliwości budzi wymieniony wcześniej odpowiednik w postaci spolszczonej kalki „*przestrzeń postradziecka*” (9). Tłumacz zachował każdy z komponentów połączenia i opowiedział się za przekładem na poziomie wyrazów. W JP funkcjonuje wiele połączeń konwencjonalnych z rzeczownikiem *przestrzeń* i nie da się wykluczyć kolejnych etapów neosemantyzacji jego znaczeń prymarnych. Jednakże z mojego punktu widzenia taka kalka nie mieści się w granicach tolerancji systemu JP (być może — jeszcze), z pewnością zdradza też swoje nie-

„Астрель” 2002, s. 208. Liczne egzemplifikacje nowych kolokacji bazujących na rzeczowniku *пространство* odnotowano także w: В. Г. Костомаров: *Языковой вкус эпохи*. Санкт-Петербург 1999, s. 204–205.

¹⁷ Ostatnie dziesięciolecie także w języku polskim zmieniło status przedrostka *post*. Przedrostek ten wskazuje nie tylko na aspekt przeszły, lecz wraz z temporalną charakterystyką może wnosić do znaczenia wyrazu nawet negatywną ocenę zjawiska. Piszą o tym m.in.: J. Bartmiński: *O językowym obrazie świata Polaków końca XX wieku*. W: *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*. Red. S. Dubisz, S. Gajda. Warszawa: Dom Wydawniczy „Elipsa” 2001, s. 42; A. Markowski: *Leksykon najnowszych wyrazów obcych*. Warszawa: „Twój Styl” 1996, s. 171. Badania prowadzone nad współczesną ruszczyzną również wskazują na produktywność przedrostka *post* i *posle* np.: В. Г. Костомаров: *Языковой вкус...*, s. 244–245. Przymiotniki *посткоммунистический* i *постсоветский* jako nowości odnotowane są m.in. w: *Толковый словарь...* (Ред. Г. Н. Скляревская, s. 595–597).

polskie pochodzenie. Najwidoczniej i sam tłumacz traktuje wariant „*przestrzeń postradziecka*” jako jednostkę okazjonalną (zachowanie cudzysłowu jako sygnał obcości całej struktury).

Wiele poczynionych wcześniej uwag można wypowiedzieć również w kontekście przekładu utrwalonej w JO kombinacji wyrazów *политическое урегулирование*, niezwykle często pojawiającej się przy problematyce stosunków pomiędzy Rosją i Czeczenią. Z materiału badawczego wydobyte zostały dwa różne warianty jej przekładu, pochodzące z dwóch różnych tekstów. Reprezentowane są one przez kolokację bliskoznaczną *polityczna stabilizacja* (ros. *политическая стабилизация*), a także rozszerzoną kalkę — *polityczne uregulowanie sytuacji*. Posłużę się jednym z przykładów:

(10) Призывы Запада к политическому урегулированию в Чечне Лавров отменил с тем же раздражением (NW).

Wzwanie Zachodu do politycznego uregulowania sytuacji w Czeczenii wyprowadziły Ławrowa z równowagi.

Zachowanie rosyjskiego wzorca w przekładzie (10) nie zaburza czytelności powyższej jednostki dla polskiego odbiorcy, nie budzi też większych wątpliwości natury językowej. Warto jednak zauważyć, że całość *polityczne uregulowanie sytuacji* zdradza swą obcość, nawet jeśli będzie ona akceptowalna wśród innych kolokacji, utworzonych na bazie czasownika *uregulować* (por. połączenie *uregulować stosunki międzynarodowe, uregulować sytuację prawną*). Jak wspomniałam wcześniej, jednostka ta opiera się na rosyjskim wzorcu, który zajął już stałe miejsce w leksykonie użytkowników tego języka, ściśle określona jest też jej pragmatyka. Wtórność połączenia *polityczne uregulowanie sytuacji* nie stoi jednak na przeszkodzie jego pełnej adaptacji w JP. Posłużę się następującym cytatem: „[...] jednostki tekstu przekładu niosące konotację obcości wywierają nacisk na system JP w kierunku jego zintegrowania z JO”¹⁸. Być może ten i wiele zaprezentowanych tu przykładów jest sygnałem owej szczególnej interakcji dwóch systemów językowych.

(11) При слабо управляемых агонизирующих силовых структурах, которые переходят к индивидуальной мести и индивидуальному террору (IZ).

Niepodporządkowane nikomu, autonomiczne, a przy tym skłócone nawzajem struktury siłowe (milicja, armia, służby bezpieczeństwa — przyp. FORUM) w ramach zemsty przechodzą do stosowania indywidualnego terroru.

(12) Где боевики по одинаковому сценарию, списанному с проводимых федералами «зачисток» этим летом участвовали в погроме силовых структур верных Москве (NW).

[...] bandyci, którzy kilka miesięcy wcześniej i w Inguszetii i w Czeczenii urządzili ‘zajazdy’ na formacje wierne Moskwie.

¹⁸ R. Lewicki: *Obcość w odbiorze przekładu...*, s. 74.

(13) [...] что статус Косова может рассматриваться лишь после достижения определённых стандартов, утверждения демократических институтов власти, [...] (NW). [...], że status Kosowa może być rozpatrywany dopiero po spełnieniu ściśle określonych warunków, w tym umocnienia struktur władzy demokratycznej [...].

(14) Разрушенные государственные институты. Все до единого, поскольку единственный сохранившийся легитимный властный институт — институт президентства и тот в значительной степени деградировал (IZ).

Niesprawne państwo. Jedynym ośrodkiem władzy był zdegradowany ośrodek prezydencki.

Aktywnie funkcjonują we współczesnym językowym obiegu socjo-polityczne kolokacje np. *институт(ы) власти* (**властный институт*) oraz *силовые структуры* (*силовые ведомства*). Kolokacja *силовые структуры* (*ведомства*) definiowana jest następująco: „органы государственной власти (МВД, ФСБ, армия), призванные контролировать соблюдение законности и правопорядка, карать за их нарушение, обеспечивать государственную власть”¹⁹.

Ze względu na szeroki zakres znaczeniowy kolokacji *силовые структуры*, jej użycie w określonych kontekstach niewątpliwie wymaga konkretyzacji. Nie każdy odbiorca przekładu będzie w stanie w oparciu o swoją wiedzę ogólną dokonać właściwej interpretacji znaczenia jednostki tłumaczenia. Semantyzacja realioznawczych jednostek w przekładach tekstów prasowych dokonywana jest najczęściej za pomocą przypisów lub opisowo — por. przykład (11). Ten sposób semantyzacji sprzyja tzw. kontekstualnej (zewnętrznej) określoności denotatywnej²⁰. Identyfikację połączeń może ułatwiać istniejąca w JP kolokacja *resort siłowy*. W (12) jednostka tłumaczenia otrzymuje jednowyrazowy odpowiednik w postaci rzeczownika *formacje*. Z uwagi na kontekst takie rozwiązanie jest słuszne, bowiem chodzi tylko o oddziały wojskowe (a więc jeden z elementów tworzących rosyjskie *структуры силовые*). Zarówno przymiotnik *силовой*, jak i rzeczownik *структуры* często występują w składzie innych kolokacji ze sfery polityczno-społecznej (np. *силовые методы*, *силовая политика*, *силовые министерства*; *государственные структуры*, *криминальные структуры*, *структуры организованной преступности*, *структуры власти*, *структуры безопасности*). Możliwość utworzenia tak licznych kombinacji wyrazowych jest dowodem na pogłębienie znaczeń prymarnych wskazanych jednostek leksykalnych. Wymienione połączenia wyrazów funkcjonują w JO już jako kolokacje. W polszczyźnie zauważalna jest dość zbliżona tendencja (np. *структуры мафijne*, *zorganizowane структуры преступные*, *структуры rządowe*, również *структуры силовые*). W tym samym szeregu kolokacji charakterystycznych dla dyskursu politycznego mieszczą się analizy utworzone na bazie rze-

¹⁹ В. В. Бакеркина, Л. Л. Шестакова: *Краткий словарь...*, s. 251.

²⁰ R. Lewicki: *Obcość w odbiorze...*, s. 101. W celu semantyzacji nazwy tłumacz dodaje informację o znaczeniu denotatywnym.

czownika *институт* — *институт(ы) власти, институт президентства, государственный институт*²¹. Dwa warianty pojawiające się w przekładzie kolokacji *институты власти* w dwóch różnych tekstach dowodzą, że powyższa jednostka to kolokacja jeszcze nowa dla systemu, być może również dla samego tłumacza (bądź tłumaczy) — *структуры власти <демократической>* i *о́рде́к вла́ды* (należy jednocześnie odnotować opuszczenie w przekładzie neosemantyzmu *легитимный*). Każdy z tych sposobów jest rozwiązaniem poprawnym pod względem funkcji, nawet jeśli pierwszy ekwiwalent przekładowy jest zbliżony znaczeniowo (w języku rosyjskim odpowiada mu kolokacja *структуры власти*). Ekwiwalent ten należy potraktować jako pewien wariant, możliwy do zastosowania w przekładzie kolokacji *институты власти*. Uściśłą jednocześnie, że w przykładzie (13) kolokacja ta jest częścią kolokacji odczasownikowej *утверждение демократических институтов власти* — transfer przebiega na poziomie tej właśnie ponadleksykalnej całości, z której w ramach egzemplifikacji wyodrębniam odpowiednik dla kolokacji atrybutywnej *<демократические> институты власти*. Za prawidłowe rozwiązanie uznaję propozycję w postaci połączenia *о́рде́к вла́ды*, akceptowalny w kontekście jest sposób przekładu kolokacji *институт президентства* — *о́рде́к пре́зиденcki*²². Kolokacja *<разрушенные> государственные институты* otrzymuje generalizujący jej znaczenie odpowiednik w postaci kolokacji *ниесправное па́ństwo*. Wszystkie wymienione kolokacje rosyjskie tworzą jedną serię nowych połączeń konwencjonalnych, skupionych wokół rzeczownika *институт*. Z pewnością system JP oraz jego użytkownicy w niedalekiej przyszłości dokonają wyboru optymalnego ekwiwalentu dla rosyjskich kolokacji. Wyraźnie zauważalne jest też nasycenie języka polityki strukturami analitycznymi, nawet jeśli to samo pojęcie można opatrzyć prostszym (syntetycznym) znakiem językowym. Procesy te podporządkowują się ogólnej tendencji analityzacji języka rosyjskiego w tworzeniu nowych sposobów nominacji.

²¹ Wariant *властный институт* uznawany jest za niepoprawny, a mimo to w dalszym ciągu powiela się go w środkach masowego przekazu. Co ciekawe jednak, ocena powyższej innowacji może wydać się niejednoznaczna. Zastąpienie przydawki dopełniaczowej w bliskoznacznym terminie *органы власти* przymiotnikiem *властный (властные органы)* niekoniecznie musi być uznawane za rażący błąd językowy. Powyższa zamiana przez niektórych badaczy traktowana jest jako zabieg stylistyczny, odejście od tradycyjnej postaci kolokacji, zob.: В. Г. Костомаров: *Языковой вкус...*, s. 191. W analogiczny sposób można by więc podejść do połączenia *властный институт*. W tym wypadku jednak grupa wybranych przez nas nosicieli języka rosyjskiego uznała powyższą jednostkę za jednostkę nieprawidłową.

²² Kolokacja *институты власти* ma znaczenie generalizujące i oznacza organy rządzące różnych szczebli — na szczeblu całego państwa oraz na poziomie miast (rząd, organy ustawodawcze, administracja miejska, prefektury). Zob.: В. В. Бакеркина, Л. Л. Шестакова: *Краткий словарь...*, s. 109. Znaczenie kolokacji *институт президентства* wyjaśnia się w sposób następujący: „Форма управления государством, при которой его главой является президент; правовые нормы, определяющие нормы и место президента в политической системе государства”: Тамże, s. 109.

* * *

Każda epoka operuje określonymi szablonami w dyskursie prasowym, ponieważ to właśnie jednostki odtwarzalne, a więc powtarzające się uniwersalne sformułowania, aktywnie tworzą językowy obraz świata i odzwierciedlają wszelkie pozajęzykowe wydarzenia zachodzące w określonym czasie. Zmiana norm współczesnej publicystyki rosyjskiej polega na zwrocie ku nowym trendom i rozkwicie twórczości językowej odpowiadającej nowym czasom. W efekcie następuje wymiana starych szablonów na nowe, które z kolei mogą stać się wyzwaniem i dla systemu JP przy ewentualnej ich adaptacji, i dla tłumacza przy ich przekładzie. Nowe połączenia wyrazowe są niejednokrotnie nośnikami obcości — w znacznym stopniu do tłumacza należy decyzja o niwelowaniu tych sygnałów lub ich zachowaniu w przekładzie. Warto podkreślić, że istotnym czynnikiem determinującym sposoby tłumaczenia innowacyjnych językowych kształtów jest świadomość tłumacza o różnicach w wiedzy uprzedniej odbiorcy oryginału i odbiorcy przekładu. Powyższy fakt niewątpliwie sprzyja pełniejszej semantyzacji nowej jednostki, wprowadzonej do tekstu funkcjonującego w innej społeczności językowo-kulturowej. Zaprezentowana powyżej analiza wskazuje, że kalki oraz ekwiwalenty opisowe są jednym z przyjętych rozwiązań dla neologizmów, niezależnie od tego, czy zaliczyć je możemy do kolokacji szablonowych czy jakichkolwiek nowych jednostek (a więc bez względu na ich status dyskursywny). Okazjonalne użycie w przekładzie kalki leksykalno-semantycznej lub innego sformułowania może dać początek nowej w JP kolokacji.

Wykaz tekstów źródłowych

IT — „Итоги” 19. 11. 2002

IZ — „Известия” 25. 02. 2004

NzG — „Независимая газета” 14. 04. 2003

NG — „Новая газета” 15. 09. 2003

NI — „Новые известия” 8. 09. 2004

NW — „Новое время” 21. 09. 2003; 26. 09. 2004

„FORUM” — 2/2003, 19/2003, 39/2003, 40/2003, 11/2004, 40/2004, 41/2004

Эва Бялэк

НОВЫЕ КОЛЛОКАЦИИ КАК НОСИТЕЛИ ЧУЖДОСТИ
— ФАКТОРЫ, ОБУСЛОВЛИВАЮЩИЕ СТРАТЕГИИ ПЕРЕВОДА

Резюме

Настоящая статья посвящена особенностям перевода новых коллокаций с русского языка на польский язык. В качестве примеров рассматриваются слова, подвергнувшиеся семантическим и/или сочетаемостным изменениям, а также словосочетания, в основе которых лежат данные семантические неологизмы. Одновременно в работе исследуются языковые и внеязыковые факторы, обуславливающие выбор определённых стратегий перевода новых словосочетаний. Много внимания уделяется вопросу неологизмов как потенциальным носителям чуждости, а также способам их семантизации в переводе. Иллюстративный материал однозначно указывает на активное участие коллокаций в создании нового облика политического дискурса.

Ewa Bialek

NEW COLLOCATIONS AS CARRIERS OF FOREIGNNESS
— THE DETERMINANTS OF TRANSLATION STRATEGIES

Summary

The present paper deals with the characteristics of Russian-to-Polish translation of novel word-combinations. The main goal of this research is to define linguistic and extralinguistic factors, which determine the choice of translation strategies applied to new collocations. The author examines words which underwent semantic change and collocations based on such neosemanticisms. The data unequivocally shows that collocations play an active role in creating contemporary political discourse and that new word-combinations can also be carriers of linguistic and cultural foreignness in a TL-text.